

УДК

ФРАГМЕНТАРНІСТЬ ЯК ГОЛОВНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ ФОРМИ ТА ХУДОЖНІХ ОБРАЗІВ РОМАНУ ДОРІС ЛЕССІНГ “ЗОЛОТИЙ ЗАПИСНИК”

Мар'яна Горlach

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, Львів 79000,
e-mail: maryana_horlach@yahoo.com*

Окреслено головні особливості розвитку сучасної художньої літератури, проаналізовано роман Доріс Лессінг “Золотий записник” як перший постмодерністичний роман в англійській літературі з чітко артикульованою феміністичною проблематикою. Досліджено поетичні особливості роману “Золотий записник”, головним способом вираження ідейної проблематики, створення форми та художніх образів роману визначено фрагментарність.

Ключові слова: постмодернізм, фрагментарність, фрагментований дискурс, фемінізм, шизоаналіз, “інший”.

Мозаїчність, колажність та фрагментарність художнього тексту є головними рисами сучасної літератури. Звернення письменників до фрагментарного наративу, передусім, можна пояснити тим, що “в ситуації постмодерну фрагмент втілює плюралістичний світогляд та світосприйняття” [4, с. 14]. За словами дослідників, “фрагментований дискурс” і “фрагментованість оповіді” – прояви “постмодерністичної чутливості”, які відтак є рушійними елементами художньої літератури та належать до термінологічного апарату сучасного літературознавства [3].

В англійській романній традиції можна знайти окремі твори, в яких простежено елементи фрагментарності – зокрема в творах романтиків, а саме в Дж. Байрона, Семюеля Кольріджа та Роберта Сауті, згодом у романі Лоренса Стерна, а в ХХ ст. у літературі модернізму, особливо в фрагментованій та ритмізованій прозі Вірджинії Вулф. Однак лише в постмодерністичному романі техніка фрагментарного дискурсу актуальна та відповідає світоглядним уявленням цієї доби.

Роман, який прославив британську письменницю Доріс Лессінг, опублікований 1962 р. та має назву “Золотий записник”. Цей твір називають першим романом в англійській літературі, написаним у постмодерністичній манері. Відображення нових світоглядних позицій у романі передовсім простежується через його художню цілісність. Тут актуальний для сучасної літератури фрагментований дискурс демонструє цілісність та завершеність художнього твору. Важливо, що авторка зацентувала, що цей тип дискурсу є ідейно-смісловим центром роману “Золотий записник”, і ствердила, що в цьому творі форма важливіша за наповнення і говорить сама за себе.

“Форма цього роману така: Тут є стрижень, або ж обрамлення, що має назву “Вільні

жінки”, це сучасний невеликий за обсягом роман, який має приблизно 60 000 слів, та міг би бути окремих незалежним твором. Він поділений на 5 розділів за допомогою чотирьох записників, Чорного, Червоного, Жовтого та Блакитного. Записники веде Анна Вульф, головна героїня “Вільних жінок”. Вона веде чотири, а не один записник, оскільки вважає, що все потрібно розділити та зберігати окремо – так вона протистоїть страху перед хаосом, безформністю – зривом (“breakdown”). Записники завершуються через зовнішній та внутрішній тиск; після кожного записника йде товста чорна лінія, що перекреслює сторінку. Але, коли записники завершені, з їхніх фрагментів можна створити щось нове, *Золотий записник*” [7, с. vii].

Героїня твору, Анна Вульф, намагається усвідомити себе як особистість, уважно розкладаючи усе по полицях або ж у романі – по записниках. Кожен із них об’єднує певні періоди її життя та окремі сторони її свідомості. Авторка побудувала оповідь так, що складається враження, ніби героїня з часом починає заплутуватись у своїх записниках, тому ближче до кінця роману констатує: “Я веду чотири записники, чорний записник, який розповідає про Анну Вульф, письменницю; червоний записник, який стосується політики; жовтий записник, у якому я вигадую історії на основі свого досвіду; та блакитний записник, який відповідно до мети має бути щоденником” [7; с. 475].

Треба зауважити, що героїня Д. Лессінг є письменницею, і тому “Золотий записник” можна визначити як роман про митця. У цьому типі роману, який відомий у літературознавстві як *Kunstlerroman*, предметом актуалізації є свідомість людини творчої, яка постійно перебуває у пошуку нових ідей, нових способів самовираження, а це цілком може мати форму численних нотатників, нарисів, записок, очерків тощо. Роман, який пише героїня, “Вільні жінки”, є своєрідним містком між щоденниками героїні та її життям, адже він проливає світло на деякі моменти, про які вона не згадує в жодному зі своїх записників. У статті “Золотий записник” американський літературознавець Пол Шлутер написав, що “на загал, розділи “Вільних жінок” – це художня спроба Анни побачити себе у перспективі, а не в деталізованій паралелі свого власного життя; відтак, їхні відносини з історією самої Анни Вульф стають зрозумілішими” [5; с. 33]. Авторка примусила героїню всіма можливими способами окреслити себе як особистість, провести певні межі, надати собі форми, тому Анна, будучи письменницею, окрім особистих нотаток, вдається і до художнього пошуку, пишучи автобіографічний твір.

Цікаво те, що обидва твори (роман, який пише головна героїня “Вільні жінки”, та “Золотий записник” Д. Лессінг) є частково романами автобіографічними, що суттєво зближує героїню й авторку. Життєвий досвід Д. Лессінг постійно віддзеркалюється у творчості, і цей твір не є винятком. Перш за все, і авторка, і головна героїня – письменниці, обидві мешкають у Лондоні зі своїми дітьми (єдина різниця у тому, що Анна має доньку, а Д. Лессінг – сина), обидві мають досвід життя у Південній Африці та участі у комуністичній партії. Можна припустити, що цей твір є пошуком ідентичності не тільки Анни Вульф, але й самої Д. Лессінг.

Рецепція критиків та літературознавців, які досліджували “Золотий записник” Д. Лессінг, завжди була та залишається неоднозначною: серед багатьох висловлених думок не можна вирізнити жодної, яка б залишилася поза дискусією. Відразу після публікації роману його визначили першим феміністичним твором в англійській

літературі, потім він отримав визначення постмодерністичного, а в кінці минулого століття його назвали шизороманом. У чому ж полягає контраверсійність та неоднозначність цього твору?

У 60-ті роки ХХ ст. “Золотий записник” сприймали як роман із чітко артикульованою феміністичною проблематикою. Попри заперечення самої Д. Лессінг ігнорувати її внесок у розвиток та становлення феміністичного руху другої половини ХХ ст. неможливо. Історія становлення феміністичної прозової традиції в англійській літературі починається з кінця ХVІІІ ст., з часу публікації творів Мері Волстонкрафт, згодом визнаних феміністичним маніфестом (“Роздуми про права жінок” (1786), “Виправдання прав жінок” (1791). У ХХ ст. ці ідеї втілені у творчості не тільки авторів художньої літератури, а також і в філософських дослідженнях.

Найяскравіше та найдетальніше феміністичні ідеї, що задекларувала М. Волстонкрафт, і які вже давно вийшли за межі окремих держав, у середині ХХ ст. розглянула французька дослідниця-філософ Сімона де Бовуар у двотомній праці “Друга стаття” (1949), в якій вона вивчала жінку з різних аспектів і дійшла висновку, що “жінкою не народжуються: нею стають” [1, с. 216]. Де Бовуар визнана центральною постаттю другої хвилі фемінізму, її дослідження викликало численні дискусії та обговорення. Звісно, Д. Лессінг знала про це і, видається, поділяла багато поглядів де Бовуар, що очевидно відобразилось на романі “Золотий записник”.

Вивчаючи та аналізуючи життя жінки в сучасному соціумі, де Бовуар наголосила на тому, що “... незалежна жінка сьогодні роздвоюється між професійними зацікавленнями і покликанням статі: ці два крила своєї жіночої долі вона ледве годна зрівноважити. Якщо навіть їй вдасться досягти омріяної рівноваги, то тільки ціною поступок, жертв і неймовірних зусиль, які вимагають від неї постійного напруження” [2, с. 354]. Саме у стані такого роздвоєння або навіть “розмноження” Д. Лессінг зобразила свою героїню. Вона розривається на різні ролі – матері, подруги, коханки, політичної активістки тощо. Відчуття постійного напруження у її випадку призводить до втрати її особистісної цілісності, розірваності, хаотичності та непослідовності.

“– Що ж тоді у цих щоденниках?

- Це не щоденники.
- Чим би вони не були.
- Це хаос, і в цьому суть” [7, с. 41].

Пояснення того, чому Анна веде відразу чотири записники замість одного, полягає у тому, що саме так авторка відображає той хаос, який панує в душі її героїні, в її свідомості. Відтворюючи його на письмі, Анні легше шукати шлях до “зцілення”, шлях до воз’єднання кількох Анн Вульф, які одночасно співіснують у ній одній. Це і є те роздрібнення, яке констатувала де Бовуар, а Д. Лессінг його художньо відтворила.

За задумом письменниці, записники Анни відрізняються не тільки за змістом, але частково й візуальним виглядом. Вони різних кольорів, але однакового розміру, немов би натякають на те, що кожна частина життя Анни, яка занотована у тому чи іншому блокноті, має однакоvu вагу. “Чотири записники були ідентичними, приблизно по 45 сантиметрів в ширину, з блискучими обкладинками, схожими на дешевий шовк. Але вони різнилися кольорами – чорний, червоний, жовтий та блакитний. Коли вони лежали відкритими і було видно кілька перших сторінок, то здавалося, що там не було

порядку. У кожному на першій та інколи другій сторінках були нерозбірливі карлочки та напівречення. Після цього з'являвся заголовок, так ніби Анна майже автоматично поділила себе на чотири частини і залежно від того, що вона писала, давала їм назви" [7, с. 55].

Розпорошена самосвідомість Анни вимальовує себе у чотирьох записниках, не маючи чіткого наперед визначеного поділу щодо тематичного наповнення кожного із них. Наприклад, перший записник (символічного чорного кольору) загалом описує життя Анни у Південній Африці, але на самому його початку вона не ставить собі за мету писати про поствоєнну Африку, а починає з власних роздумів про літературу та стан сучасного їй суспільства, його біди та проблеми, з якими зіткнулися люди після Другої світової війни. Починаючи писати у чорному записнику, вона висловлює думку, що є визначальною для усього роману – "Роман став виконувати функцію фрагментованої свідомості у фрагментованому суспільстві. Люди стали відділеними та з часом відділяються та відсторонюються все більше, та ще більше діляться всередині самих себе, віддзеркалюючи світ, який вони намагаються досягнути, не усвідомлюючи цього, намагаються отримати інформацію про інших людей у межах власної країни, не згадуючи вже про людей в інших країнах. Це сліпе намагання віднайти свою цілісність, а роман – спосіб це зробити" [7, с. 61]. У такий спосіб, Д. Лессінг висловила головну думку для свого художнього світогляду, за допомогою цього роману вона продемонструвала власне сприйняття сучасної літератури, яку згодом названо постмодернізмом, і визначила фрагментарність як одну із центральних її проблем, а роман як інструмент її художнього відображення.

На початку 70-х років ХХ ст. (рівно через 10 років після того, як "Золотий записник" вийшов у світ) Д. Лессінг написала відповідь критикам та науковцям, які писали рецензії та статті, пов'язані з її романом та які визначили її твір передовсім як роман феміністичний. Її звернення надруковане у другому виданні твору як авторську передмову. У тексті йдеться про те, що вона стала заручницею критиків, які "охрестили" її феміністкою, а тему "війни статей" визначили як центральну проблему твору. Письменниця написала, що матеріалом для цього роману є її життєвий досвід, який раніше не був вербалізованим та існував лише на рівні відчуттів та думок. Авторка зауважила: "Але ніхто не помітив цієї центральної теми [теми "зриву" ("breakdown")], оскільки оглядачі, і дружньо, і ворожо налаштовані, постійно применшували значення книги, її тематикою вони визначили війну статей, в той же час жінки назвали її корисною зброєю у цій війні. З того часу я опинилась в хибному положенні, адже менш за все я хотіла відмовитися від підтримки жінок"[7, с. viii]. Як бачимо, коментарі письменниці виявляють одну зі значних проблем сучасного літературознавства: це розбіжність між авторською рецепцією власного твору та можливими літературно-критичними інтерпретаціями. Йдеться про те, що авторську інтерпретацію можна сприймати лише як один із варіантів тлумачення твору.

Твердження Д. Лессінг про те, що найважливішою темою та головною проблемою цього твору є "зрив", який виражається, передусім, через структуру та форму роману. Тут фрагментарність віддзеркалює внутрішні, психологічні та емоційні проблеми головних героїв твору, їхнє самовідчуття та самоусвідомлення у поствоєнному світі в час, коли "...усе розпадається на шматки" [7, с. 3]. Ці слова належать головній героїні твору

і визначають його головну проблематику, яку авторка задекларувала вже в першому абзаці. Письменниця припустила те, що якби “Золотий записник” був опублікований на 10 років пізніше, то його по-справжньому “прочитали б”, а не просто “відреагували”, як це сталося у 1962. Для того часу проблеми фемінізму та змін гендерних ролей були настільки актуальними, що твору відразу присвоїли визначення “феміністичний роман”. За словами Д. Лессінг, її метою було написати твір, який би проілюстрував та показав життя в Англії того часу, вона хотіла продемонструвати настрої та самовідчуття людей, які жили у той час – у час фундаментальних змін та трансформацій.

У передмові авторка також стверджує, що “...моєю головною метою було надати твору такої форми, яка б промовляла сама за себе, надати твору безслівного визначення: аби він міг говорити за допомогою лише цієї форми” [7, с. XIV]. Для неї роз’єднана, фрагментарна структура твору і є головним способом вираження його ідейної проблематики. У такий спосіб Д. Лессінг зацентрувала проблему розщепленості, розгубленості, роздрібненості та розпорошеності людської особистості. Саме через задокументовані клаптики та окремі уривки свого життя головна героїня твору намагається віднайти шлях до власної цілісності та завершеності.

За словами американської дослідниці Гейл Грін, впродовж 70-х та 80-х років ХХ ст. літературознавча критика щодо “Золотого записника” була різноманітною та навіть різкою. Роман негативно коментували критики-чоловіки, як наприклад, письменник Ентоні Берджес, який заявив, що цей твір не має жодної художньої цінності [6, с. 94]. Неоднозначно його сприйняли і критики-жінки, представниці феміністичної критичної школи. Деякі з них вважали, що говорити про феміністичне письмо у “Золотому записнику” взагалі недоцільно. На початку 90-х роман знову привернув до себе увагу, на той момент через популярність літературознавчого шизоаналізу.

Шизоаналітичний підхід до цього твору застосувала американська дослідниця Лінда Кауффман у статті “Золотий записник”: шизоаналіз Анни Вульф”. Аналізуючи твір та головну героїню, дослідниця розглянула численні записники та нотатки як прояв шизофренії головної героїні. Саме на цьому твердженні ґрунтується її інтерпретація роману. Дослідниця написала, що “оскільки її [Анни] хвороба виявляється у паралічі волі та творчому ступорі, то свідченням “зцілення” є те, що роман починається її новелою “Вільні жінки”. Такі наративи хвороби посилюють ідею про те, що змінити суспільство неможливо; індивід може вилікуватися лише самотужки. Отже, художня література – це матеріалізація трагічної репрезентації життя, яке є універсальною та незмінною історією індивідуальних захворювань і зцілень” [8, с. 101].

Дослідниця розглянула психічні проблеми героїні, не забуваючи про її професію. Творчість та здатність писати відтворюють усю історію хвороби Анни Вульф. Відчуваючи власну загубленість та розпорошеність, перебуваючи у творчій кризі, Анна вдається до письма. Через писання вона намагається “вилікувати” себе, знайти те, що дасть змогу їй писати, бути письменницею. Розпочавши цей процес, вона вже не може його зупинити – це перетворюється у своєрідну графоманію. “Записники Анни відтворюють те, наскільки їй набридли власні емоції та те, наскільки вона роздратована тим, що попри все перебуває в їхній пастці” [8, с. 121]. Записники перетворюються у спробу втечі від реальності, втечу від усіх цих емоцій, які її переповнюють. Навіть тоді, коли Анна вже не може писати, вона не перестає заповнювати сторінки у

записниках – вона вклеює туди вирізки із газет, одну за одною, аби не залишалося порожніх сторінок.

Повертаючись до фрагментарності оповіді в романі “Золотий записник” та фрагментарності художнього образу Анни Вульф, треба зазначити, що визначення героїні як хворої на шизофренію має свій сенс, адже “Шизо”... не означає “поділений навпіл”; це радше означає “роздрібнений, поділений або фрагментований” [8, с. 105]. На думку Л. Кауффман, такий тип роману можна було б назвати шизороманом. Оскільки автором оповіді роману “Золотий записник” (разом з усіма вставними новелами та уривками із записників) є Анна Вульф – наратор-шизофренік, то текст твору теж можна визначити шизофренічним. Особистість наратора та її письмо абсолютно неподільні – їх об’єднує спільний діагноз.

Шизофренічний аспект свідомості Анни виявляється не тільки у фрагментарному поділі між записниками та романом “Вільні жінки”, який розповідає про життя Анни поза записниками. Роман, який вона пише між записниками, виглядає як спостереження ззовні – тут практично відсутні внутрішні роздуми та переживання героїні. Своєю чергою, коли вона береться за жовтий записник, присвячений історіям, вимальованим із особистого досвіду, то навіть для неї стає несподіванкою новий фрагмент її особистості, який виражається у ще одному новому романі “Тінь третьої”, що відкриває її внутрішній світ. Свою героїню вона називає Еллою, але її життя достоту схоже на життя самої Анни. Тільки тут Д. Лессінг нарешті дає можливість героїні просто бути жінкою, яка страждає через нещасливе кохання та розбиту сім’ю. Тільки через Еллу Анна вивільняє свої любовні муки, дозволяє собі просто бути слабкою та зраненою. Елла – це втілення фемінності, вразливості та наївності Анни.

Розмноження особистостей та життів Анни у записниках, за спостереженнями Л. Кауффман, у кінці роману перетворюються у створення нових особистостей та проектування оточуючих її людей. Зокрема, дослідниця вважає, що Сола Гріна не існувало. У творі це молодий американський письменник, який знімає у Анни кімнату і романтичні стосунки з яким поступово повертають її до реальності. Авторка постійно наголошує, що Анна стає його частиною, а він – частиною її, вони розуміються без слів, вона знає, де в будинку він перебуває і який має вираз обличчя, не бачачи його. Сол, відтак, не є окремою людиною, він – це “Анна-як-Сол” [8, с. 104]. “Сол – це каталізатор для найбільш інтенсивних метаморфоз Анни; з ним вона бере участь у насильницькому процесі роздрібнення та проектування численних Я, численних “інших” [8, с. 108]. Те, що, з одного боку, здається шляхом до “зцілення”, з іншого, перетворюється у ще більше роздрібнення Анни як особистості. Героїня виходить за межі самої себе, вона витворює “інших” і стає “іншою” для самої себе. Але тільки у такий спосіб Д. Лессінг бачить шлях до віднайдення рівноваги і повернення Анни до свого життя – разом із Солом вони починають писати останній золотий записник. Сол дає Анні перше речення до роману, який вона має написати, щоб вийти із творчої кризи – так вона пише п’яту частину “Вільних жінок”. Вона прощається із Солом, бо зі школи на канікули має повернутись її донька, а йому в їхньому житті немає місця. Авторка зробила Сола Гріна засобом досягнення конкретної мети – героїня знову відчула себе коханою, відчула у собі натхнення та мотивацію писати, а коли вона цього досягнула, то він став просто непотрібним.

Незважаючи на складність та неоднозначність визначень “Золотого записника”, які заклала письменниця, неможливо не помітити його художню та світоглядну цінність. Першочерговим завданням авторки було відображення екзистенційних особистісних проблем людини другої половини ХХ ст. Зокрема, вустами Анни Вульф Д. Лессінг висловлює важливу думку: “І розмірковуючи про це, а я це робила дуже часто, я зрозуміла, що це привело мене... до ще однієї проблеми, яка не дає мені спокою. Я звісно ж маю на увазі проблему “особистості”. Вкрай важливо те, що нам заборонено забувати, що “особистості” більше не існує. Це тема половини усіх творів, що написані, тема соціологів та всіх інших ологів. Нам так часто кажуть про те, що людська особистість розпадається під тиском усіх наших знань, що я почала вірити в це” [7, с. 109]. Письменниця констатувала актуальність та популярність проблеми розінтегрованої особистості та ідентичності. Для головної героїні воно стає obsesією, своєрідною манією, яка керує її життям та є головним мотивом майже всіх її вчинків. Отже, характерний для постмодерністичної літератури метод фрагментарного поділу художнього тексту став досконалим інструментом втілення ідейного задуму письменниці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Де Бовуар С.* Друга стать : в 2 т. Том 1 / Де Бовуар С. ; [пер. з фр. Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко]. – К. : “Основи”, 1994. – 390 с.
2. *Де Бовуар С.* Друга стать : в 2 т. Том 2. / Де Бовуар С. ; [пер. з фр. Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко]. – К. : “Основи”, 1995. – 392 с.
3. *Ильин И.* Постструктурализм, деконструктивизм, постмодернизм / Илья Ильин. – М. : Интрада, 1996. – 255 с.
4. *Костюк В. І.* Поетика фрагменту і художня цілісність твору / Василь Костюк : автореф. дисертації : спец. 10.01.06 ; НАН України. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка / Костюк В. І. – К., 2000. – 17 с.
5. *Bloom Harold.* Bloom’s Modern Critical Views: Doris Lessing / Harold Bloom. – New York : Chelsea House Publishers, 2003. – 274 p.
6. *Greene Gayle.* Doris Lessing. The Poetics of Change / Gayle Greene. – Michigan : The University of Michigan Press, 1997. – 296 p.
7. *Lessing Doris.* The Golden Notebook / Doris Lessing. – New York : Bantam Books, 1981. – 666 p.
8. *Parker Alice A.* Feminist Critical Negotiations / Alice A. Parker ; Elizabeth A. Meese. – Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1992. – 188 p.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2011

Прийнята до друку 02.11.2011

**FRAGMENTATION AS A MAIN MEANS OF FORM CREATION
AND CHARACTERS SHAPING IN “THE GOLDEN NOTEBOOK”
BY DORIS LESSING**

Mariana Horlach

*Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universytetska Sr., L'viv, 79019,
e-mail: maryana_horlach@yahoo.com*

The article provides information about main peculiarities of contemporary fiction; the novel “The Golden Notebook” by Doris Lessing is stated to be the first postmodern novel in English fiction written in feminist manner. Analysis of “The Golden Notebook” is provided; the main means of expressing ideas, form creation and shaping the characters of the novel is declared to be the method of fragmentation.

Key words: postmodernism, fragmentation, fragmented discourse, feminism, schizoanalysis, “the other”.

**ФРАГМЕНТАРНОСТЬ КАК ГЛАВНЫЙ СПОСОБ СОЗДАНИЯ
ФОРМЫ И ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ОБРАЗОВ РОМАНА ДОРИС
ЛЕССИНГ “ЗОЛОТОЙ ДНЕВНИК”**

Марьяна Горлач

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79019,
e-mail: maryana_horlach@yahoo.com*

Очерчены главные особенности развития современной художественной литературы, проанализировано роман Дорис Лессинг “Золотой дневник” как первый постмодернистский роман в английской литературе с четко артикулированной феминистской проблематикой. Исследованы поэтические особенности романа “Золотой дневник”, главным способом выражения идейной проблематики, создания формы и художественных образов романа определено фрагментарность.

Ключевые слова: постмодернизм, фрагментарность, фрагментарный дискурс, феминизм, шизоанализ, “другой”.